

UOT 316.3

N.Qibləliyeva

müəllim

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Az 1000, Bakı ş., Ü.Hacıbəyli küçəsi 68

e-mail: nəgizqibləliyeva@mail.ru

ASPERGER SİNDROMUNUN PEDAQOJİ-PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: sindrom, intellekt, nitq, hərəkət, inkişaf, psixoloji, ləngimə

Psixiatr Hans Asperger tərəfindən 1944-cü ildə təsvir edilmiş sindromdur. Asperger sindromundan əziyyət çəkən uşaqla təması olan hər bir şəxs bu uşaqların xüsusiyyətləri və təhsil tələbatları haqqında məlumatlı olmalıdırlar. Asperger sindromu ünsiyyət bacarıqları yaxşı inkişaf etməyən, yaşidləri ilə empatya qura bilməyən və fiziki olaraq hərəkət və davranışlarında nizamlılığı qoruya bilməyən uşaqları ayırd etimişdir.

Н.Гиблалиева

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СИНДРОМА АСПЕРГЕРА

Ключевые слова: синдром, интеллект, речи, движение, разработка, психологические, задержка

Синдром получил название в честь психиатра Ганса Аспергера, который в 1944 году описал детей, отличавшихся отсутствием способностей к невербальной коммуникации, ограниченной эмпатией по отношению к сверстникам и физической неловкостью. Синдром Аспергера проявляется с раннего детского возраста, в то время как шизоидное расстройство личности с позднего детского, либо с подросткового возраста.

N.Giblaliyeva

PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF ASPERGER SYNDROME

Key words: syndrome, intellect, speech, movement, development, psychological, delay

The syndrome was named after the psychiatrist Hans Asperger, who in 1944 described children who lacked the ability to non-verbal communication, limited empathy towards peers and physical awkwardness. Asperger's syndrome occurs from early childhood, while schizoid personality disorder from late childhood or adolescence.

Bu autistik spektrli pozuntular qrupuna aid olan və psixiatr Hans Asperger tərəfindən 1944-cü ildə təsvir edilmiş sindromdur. Bu, XBT-10 və DSM-5-də Asperger sindromu adlanır. Asperger sindromunun yaşları 7-16 arasında olan uşaqlarda görülməkdədir. Qızlarda sayı 1/10-1000 oğlanlarda 1/15 qədərdir. Asperger sindromu digər autist uşaqlara görə irsidir. Bu pozuntunun nozoloji müstəqilliyi təyin olunmayıb, uşaq autizmi üçün sosial qarşılıqlı əlaqələrin keyfiyyətcə pozulması, məhdud stereotipiya, təkrarlan maraq və məşğuliyyət yığımları ilə xarakterizə olunur. Autizmdən fərqli olaraq, burada nitqin və koqnitivin ümumi ləngiməsi və ya yox olmasına rast gəlinmir. Əksər uşaqlarda normal intellekt olur, amma, yöndəmsizlik qeyd olunur; bu vəziyyət çox hallarda (8:1 nisbətindədir). Bu pozuntuların yeniyetmə və yetkin yaşda da qalmaq tendensiyası vardır. Ehtimal ki, bunları fərdin xüsusiyyətləri kim göstərmək olar, hansılar ki, mühitin təsirinə məruz qalmırlar. Çox az hallarda gənclik yaşında psixotik epizodlar inkişaf edə bilər. Asperger sindromunun müalicəsində əsas vəzifə sosial kommunikasiyanın və partnyor münasibətlərin inkişafına yönəlidir. Müdaxilə həmyaşdaşlarının maraqlarına cavab verən qarşılıqlı əlaqələrin formalaşmasından başlayır. Əksər hallarda Asperger sindromlu uşaqlar çox yaxşı verbal akademik müvəffəqiyyətlərə malik olurlar. Asperger sindromlu uşaqlar və yeniyetmələr ciddi qaydaya və işə mühafizəkarcasına yanaşırlar ki, bu da onlar üçün çətinlik mənsəyinə səbəb olur. Diqqətin çatışmazlığı hiperaktiv sindromu (DÇHS) autistik spektrli pozuntularda tez-tez rast qəlinir.

Asperger sindromu - Qeyri-müəyyən nozologiyalı (nosos- yunanca xəstəlik) pozğunluq olub, autizm üçün xarakterik olan və maraq və məşğuliyyətin məhdudluğu, stereotipliyi və monotonluğu ilə birgə rast gəlinən keyfiyyət anomaliyaları ilə xarakterizə olunur.

Asperger sindromu verbal ünsiyyət bacarıqları yaxşı inkişaf etməyən, yaşdaşları ilə empatya qura bilməyən və fiziki olaraq hərəkət və davranışlarında koordinasiya, tarazlıq və nizamlılıq qoruya bilməyən uşaqları ayırd etimişdir. Asperger sindromunda motor inkişafın ləngiməsi müşahidə olunur. Belə uşaqlar velosipedə minmə, topu tutma, banka qapağı açma, hündürə dırmaşmaq kimi bacarıqlar zəif olur. Tez-tez vurub tökmələr, düz və tərpnəmədən yerləşləri, qərribə duruşları, zəif əl bacarıqları, nəzərə çarpacaq dərəcədə əl-göz koordinasiyası pozulmuş olur. Motor bacarıqlarındakı bu əlamətlər yaşca daha böyük autizimli digər uşaqlarda da müşahidə olunur. Szatmari və başqaları (1990) digər yüksək autizm əlamətləri olan şəxslərin əl

sürəti və bacarıqlarının Asperget sindiromlu uşaqlardan daha yaxşı olduğu göstərilir. Autizimli sindromlu uşaqlar daha bacarıqlı olması, Asperger sindromlu uşaqların isə zəkalarının daha çox yaxşı olması açıqlanmışdır. Autizimli uşaqlar əsasən danışmadan əvvəl yeriir, Asperget sindromlu uşaqlar isə yerimədən əvvəl danışmağa başladıkları müəyyən olunmuşdur.

Ancaq yüksək funksiyalı autizimli uşaqların zəkası yüksək olsa da nitqin inkişafında gecikmə ola bilər. Asperger sindromunda nitqin inkişafında axıcılıq müşahidə olunmur (Klin və Volkmar 1995, Gillberg,1991) Asperger sindromlu uşaqların əksəriyyətində çox yaxşı sözlü anlama bacarığının və beş yaşına çatdıqda normal nitq bacarığının olması ilə birlikdə anlama- qavrama və dildən istifadə etmə ilə bağlı problemlərə rast gəlmək mümkündür (Kugler 1998). Qeyri- verbal ünsiyyətdə də çətinliklər olur. Van Krevelen (1971) autizimli uşaqlar dilin ünsiyyət funksiyasını qazanmadığını, Asperger sindromu olan uşaqların isə nitqdə informasiyanın tək tərəfli ötürülməsi fikrini bildirmişdir. Asperger sindromu olan uşaqlar nəzərə çarpacaq şəkildə nitqində lazımsız sözlər istifadə edir. Bəzi tədqiqatçılar bu əlamətin Asperger sindromu olan uşaqlar üçün əsas əlamət olduğunu deyir. Belə uşaqlar dayanmadan danışma bilir. Nitqləri, ümumən, maraqlandıqları mövzular ilə əlaqəlidir. Əsasən dinləyicinin maraqlanıb-maraqlanmadığı, söhbəti təkip edib-etmədiyinə fikir vermirlər. Uzun monoloq dinləyərkən bir nəticəyə gələ bilməzlər. Söhbətin məntiqli və ya anlaşılıqlı olmasını dərk etməkdə çətinlik çəkirlər (Klin Volkmar 1995). Ətraf-mühit haqqında danışır, lakin tutarsızlıq ya da anlamanın itməsi hiss olunur. Nitqində tez-tez tutarsızlıq və kommunikasiyanın olmaması, tək tərəfli və " Mən " mərkəzli olur. Fikir bildirmə və mövzunu dəyişməkdə çətinlik çəkirlər. Asperger sindromlu insanlar daxilən danışarkən də səslə danışirlər. Səsin tonu və intonasiyasının monotonluğu digər autizimli uşaqlarda olduğu kimi olmasa da, nitqdə intonasiya, ton, vurğu, sözlərin birləşməsi, axarlığı, sürəti, və cümlənin sonunda səhvlər olur. Tonlama və intonasiya Asperger sindromlu uşaqlarda daha çətin olur. Asperger sindromu olan uşaqlarda digər autizimli uşaqlardan daha yaxşı sözü anlama bacarığının olub-olmadığını dəyərləndirmək üçün aparılan tədqiqatlar müxtəlif nəticələr vermişdir.

Asperger sindromlu uşaqlar digər autizimli uşaqlardan fərqli olaraq ancaq 7 yaş və daha əvvəlki yaşlarda hiss olunur və valideynlər uşağın nitq inkişafı haqqında dolğun fikir söyləyə bilmirlər. Ancaq bununla birlikdə Asperger sindromu ilə digər autizimli uşaqların nitqində, inkişafında gecikməni ayıran elə bir meyar yoxdur. Szatmarı və başqaları qarşı fikirlərin olmasına baxmayaraq yüngül dərəcədə əqli geriliyi olan şəxslərdə Asperger sindromu əlamətlərinin ola biləcəyi fikrini irəli sürmüşlər. Klinik dəyərləndirmədə zəka 70-60-ın altındadırsa Asperger sindromu diaqnozu nadir halda qoyulur. (Gillberg 1998). Əsasən digər autizimli uşaqlarla müqayisədə Asperger sindromunda sözlü zəka (intellekt)in yüksək, əməli təfəkkür və ya uyğun intellektin aşağı səviyyədə olduğu irəli sürülmüşdür (Kugler 1998). Bu vəziyyət yüksək funksiyalı autizmdə tam əksinədir. Sözlü zəka (intellekt) dedikdə

nitqin ifadə olunması deyildir. Onun praqramatik (yəni öyrədici, tətbiq edici) sahələrdə aşağı inkişafını göstərir (Gillberg 1998). İntellekti 70 və daha yuxarı olan autist şəxslərlə tədqiqat apararkən Asperger sindromu olan insanların intellektinin yüksək olduğu müəyyən olunmuşdur.

Şəxsiyyətin formalaşmasında emosional-iradi sfera əsas rol oynayır. İradə davranışın və düşüncənin ixtiyari şəkildə idarə olunmasıdır. Emosiyalar isə birbaşa bu prosesə təsir edir. Emosiyalar insanın ehtiyac və tələbatı ilə bağlıdır. Asperger sindromu normal koqnitiv və nitq inkişafı fonunda streatip, təkrarlanan hərəkətlərlə müşayiət olunan sosial davranışın pozulmasıdır. Oğlanlarda qızlara nisbətən 8 dəfə çox olur (8:1). Simpton əsasən irəli yaşlara qədər qalır. İş qabiliyyəti olan, ancaq digər insanlarla şəxsiyyətlərarası münasibətə daxil olanda çətinlik çəkirlər, nadir halda nigaha daxil olurlar. Belə insanlar 3 yaşa qədər tipik inkişaf edir. Bu yaşdan sonra yaşlıları və yaşlılarla ünsiyyətdə problemlər yaranır. Nitqi monoton olur, maraq dairəsi streatipləşir. Davranışında emplusivlik, affekt. Bəzi uşaqlarda özünə və ətrafdakılara qarşı qeyri-adi dərkətmə müşahidə olunur. Məntiqi təkəkkür nisbətən yaxşı inkişaf edir, lakin bilik əldə etmə müəyyən çərçivədədir. İxtiyari və qeyri ixtiyari diqqət yaxşı inkişaf etməyib.

Mimikası sönük, gözləri sanki boşluğa baxır. Matorikası zəif, hərəkətləri ritmik deyil, streatipdir. Nitqin kommunikativ funksiyası zəifləyib, özünə məxsus intonasiya, ritm və tempə malik, sakit, lakin kəskin olur, evə bağlıdır, lakin yaxınlarına yox. Ünsiyyətdə və sosial qarşılıqlı təsir sahəsində pozuntu müşahidə olunur (erkən autizmdən fərqli olaraq), məhdud streatip davranış və təlimə maraq ümumi nitqin və koqnitiv inkişafın ləngiməsi olur. Asperger sindromundan əziyyət çəkən uşaqla təması olan hər bir şəxs (məktəb personalı, həm də həmyaşlıları), bu uşaqların xüsusiyyətləri və təhsil tələbatları haqqında məlumatlı olmalıdırlar. Asperger sindromundan əziyyət çəkən uşaqlar daxil olan məlumatların işlənməsində çətinlik çəkirlər. Onların mənimsəmə, informasiyanı saxlama və ondan istifadə etmək qabiliyyətləri, normal uşaqlardan xeyli fərqlənir.

Asperger sindromu uşaqlarda həyəcanın idarə olunması. Öz çətinliklərimizin öhdəsindən gəlmək üçün emosiyalarımızı nəzarətdə saxlamaq lazımdır, əksi halda onlar depressiya, həyəcan, qəzəbin yaranmasına səbəb olacaqdır. Bu isə həyat maneələri dəf etmək üçün ağıl və məntiqdən istifadə etməyə imkan verməyəcək. Əgər emosiyalara nəzarət etməsək, onda problemi müzakirə etmək mümkün deyil. Axı məhz dil vasitəsilə biz öz davranışına nəzarət edirik. Asperger sindromulu uşaq üçün həyəcan - əsas ilkin emosiyadır. Demək olar ki, bu çox zaman ikincili emosiya olan qəzəbə, təcavüzə, ağlamağa və digər pozuntulara səbəb olur. Həyəcanı təkə davranışın təzahürü və qeyri verbal yol ilə tapmaq mümkün deyil. Uşaq öz narahatlığını tərslik, söyüş, ağlamaq, stolun altına girmək və s. vasitələrlə nümayiş edə bilər. Bunların hamısı həyəcanın təzahürləridir.

Asperger sindromunda ən çox müşahidə olunan əlamət məhdud maraq dairəsi olmasıdır. Asperger sindromu olanlar ,öz maraq dairələrinə uyğun olan

informasiyanın ilk sosial münasibətdə olduğu insana ötürmək istəyirlər. Məhdud maraq dairəsini uşaqlıq dövründə ayırd etmək çətindir. Çünki iki və daha çox maraq göstərdiyi sahələr ola bilər. Asperger sindromlu uşaqlar yüksək funksiyalı autist uşaqlar kimi rutin (təkrarlanan) hərəkətlər edən uşaqlar olaraq bilinsə də Asperger sindromlu uşaqlar əsasən erkən uşaqlıq dövründən maraqlarını paylaşan uşaqlar olaraq bilinirlər (Kugler 1998). Asperger sindromlu uşaqlarda digər autizmlə uşaqlara nisbətən anormal məşğuliyyətlər və maraqlar daha çox görünür. Bu məşğul olduqlarını digər insanlara çatdırmaqda bacarıqlı olmaq Asperger sindromunun xüsusiyyətidir. Asperger sindromuna hipotrofik (əzələ inkişafı) bacarıqların olması, məhdud maraq və bir çox sahələrdə duyarsızlığın olması əlamətlərini aid edilir. Asperger sindromlu uşaqlarda semantik pragmatik pozuntular. Bu uşaqlar anlamada çətinlik çəkir. Exololiya, kasad lügət və jestlərdən istifadə edə bilməmək. Bu uşaqlarda erkən yaşda davranış pozuntularına da rast gəlinir.

Asperger sindromu olan şəxslərdə ümumi intellektual səviyyə və əməli intellekt səviyyə (təqdim etmə) digər autizmlə insanlardan gah yuxarı, gah aşağı olur. Bu da müəyyən kriteriyaları müəyyənləşdirməyə maneə olur. Xüsusi bacarıqlar arasında sözlü mühakimə bacarığı digər autizmlə uşaqlardan daha yaxşı inkişaf etmişdir. Bununla birlikdə məkan bacarıqları yaxşı inkişaf etməmişdir. Asperger sindromlu uşaqlar hərfləri və sayları anlamasalar da səsləndirə bilirlər. Yüksək funksiyalı autist pozulma olan şəxslərdə Rorschach testi edərək qavrama və kognitiv bacarıqlar müəyyən olunur. Asperger sindromu olan şəxslərdə isə qarışıq düşünmə və daxili yaşantılara daha çox mərkəzlişdikləri irəli sürülmüşdür. Asperger sindromlu uşaqlarda isə erkən uşaqlıq dövründə öz sevgisini göstərən və maraqlarını paylaşan olurlar. Bu əlamətlərin yeniyetməlik yaşına qədər qaldığı müşahidə olunur. Asperger sindromlu uşaqlar dostluk etməyə və insanlarla tanış olmaya daha istəkli kimi görünənlər də sosial və emosional olaraq digər insanlarla əlaqə qurma bacarıqları olmadığından onlara qarşı qəribə və uyumsuz yanaşırlar. Van Krevelen autistik uşaqların öz dünyalarında yaşadıklarını və başqa insanlar yoxmuş kimi davrandıklarını, Asperger sindromu olan insanların isə öz tərzində bizim dünyamız da yaşadıklarını və digər insanların fərqi olduğunu, ancaq onlardan qaçdıqlarını bildirmişdir. Asperger sindromlu uşaqlar digər autistik uşaqlarda olan yoldaşlıq etmə və insanlarla tanış olmağa daha maraqlı görünə bilərlər ancaq sosial və emosional olaraq digər insanlarla yaxşı əlaqə qura bilmədikləri üçün qəribə və uyumsuz münasibət o qururlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Qafarov T.Ə., Əliyev N.A., Əliyev Z.N. Autizm spektrli pozuntular (dərslük), Bakı, 2018

2. Asperger Sendromlu ve Yüksek İşlevli Otistik Çocukların Eğitimden Yararlanma Düzeyler. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi 2007, 8 (2) 23-43
3. Asperger Sendromu ve Yüksek Fonksiyonlu Otizmin Tanısal Ayırımı. Özgür YORBIK, Hakan ERMAN, Teoman SÖHMEN . Klinik psikiyatri 2000;3 s.102-110.
4. Erişkinde Asperger Sendromu ve Bipolar Bozukluk Birlikteliği: Bir Olgu Sunumu. Hamiyet İpek Toz, Nur Öztürk, Ürün Özer, Güliz Özgen. February 03, 2015
5. Erişkinlikte Asperger Sendromu: Bir Gözden Geçirme .Ali Evren Tufan, İbrahim Durukan, Umut Işık./Journal of Clinical and Analytical Med. 152-156
6. Özel eğitim və rehabilitasyon merkezi yaygın gelişimsel bozukluklar destek eğitim programı, Ankara, 2008
7. Otizmde eğitim, terapi ve tedavi yöntemleri, Tohum otizm vakti, 2012
8. Лебединска К.С, Николска О.С.- Диагностика раннего детского аутизма

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 22.11.2018

Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 05.12.2018

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 27.12.2018

Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:

psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru Qəribə Rəhimova

ADPU-nun Elmi Şurasının 15 aprel 2016-cı il tarixli 15 sayılı qərarı ilə çap olunur